

I. fejezet

Alapvető kérdések

1. **Filep Béla:** A jószomszédsági politika alapjai Kelet-Közép-Európában
2. **Kardos Gábor:** A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek
3. **Varga Zs. András:** Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban

Filep Béla

A JÓSZOMSZÉDSÁGI POLITIKA ALAPJAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Bevezető

Kelet-Közép-Európát sokan konfliktussal teli térségnek tekintik. Ha bepillantunk az egykori vasfüggöny mindkét oldalán megjelenő napilapokba, ezek inkább negatív képet mutatnak, egyrészt (Nyugaton) a Keletről, másrészt a szomszédos népek és államok egymáshoz fűződő kapcsolatairól a kelet-közép-európai térségen belül. E szelektív felfogásnak az is alapjául szolgál, hogy a magyarok és románok, magyarok és szerbek, illetve magyarok és szlovákok közötti feszültségteli kapcsolatoknak történelmi okai vannak, amelyek az interetnikus párbeszéd és megbékélés, valamint az egymásról való ismeretek és az egymás iránti megértés hiányára is visszavezethetők. Ellentétes etnikai diskurzusok a politikai és társadalmi viták szilárd alkotórészei; a nemzeti és etnikai kisebbségeket kizárják a nemzetépítésből, egyúttal szenvedő alanyaivá válnak különböző nacionalista és asszimilációs politikáknak olyan országokban, mint Szlovákia vagy Románia. Végül, de nem utolsósorban, a benne rejlő veszélyek ellenére is gyakran a politika hasznos eszközének bizonyult az etnikai kártya kijátszásával történő ellenségképzés, illetve a társadalmi kapcsolatok etnicizálása, elsősorban a nyilvánosság figyelmének más, például társadalmi-gazdasági problémáktól való elterelése érdekében.

Ján Slota, aki két szlovák kormánynak is tagja volt (1994-1998, 2006-2010) és sok éven át a Szlovák Nemzeti Párt elnöke is, különösen ismert volt arról, hogy nagyon nyíltan becsmérelte a Szlovákiában élő kisebbségeket. A magyarokat például „*rákos tumor*[nak]” nevezte „*a szlovák nemzet testén*”¹. Ezzel szemben egyes magyar cso-

¹ Ward, Josh: The world from Berlin: Slovakia and Hungary, dangerously close to fire'. *Spiegel*, 2009.08.25. Letöltés helye: www.spiegel.de; letöltés ideje: 2019.05.31.

portok kifigurázzák a szlovákok és Szlovákia történelmét, például egy a kereskedelmi forgalomban kapható pólóval, ami az „*idősebb vagyok mint Szlovákia*” felirattal utal az 1993-ban alapított fiatal szlovák államra – a több mint 1000 éves Magyarországgal szemben.

Az említett problémák mellett Kelet-Közép-Európában jó példák is vannak és békés normalitás is található, amelyek a tudományos irodalomban is több figyelmet érdemelnek. Ezért ebben a cikkben és a hozzá kapcsolódó könyvben² a jó gyakorlatok (*best practice*) állnak előtérben, mert a nacionalista politikákkal és retorikával ellentétben a hétköznapokban magyarok és szlovákok, vagy épp magyarok és szerbek többnyire békésen megférnek egymás mellett. Éppen ezért, a kelet-közép-európai interetnikus kapcsolatokkal foglalkozó, sokszor problémaorientált vizsgálatokkal ellentétben, megoldásra törekvő megközelítést követek, ami hangsúlyozza a jószomszédi diskurzusokat, stratégiákat és gyakorlatot. Irányadó kérdéseim a következők: Különböző (politikai, társadalmi és gazdasági) szereplők hogyan értelmezik és gyakorolják a jószomszédságot egy multikulturális (illetve többnemzetiségű) környezetben? Milyen ötleteket és stratégiákat fogalmazznak meg a jószomszédi kapcsolatok felépítésével kapcsolatban?

Mindkét kérdés olyan stratégiáknak a kidolgozására irányul, amelyek segítségével a nacionalista diskurzusokkal körülvett emberek békésen élhetnek együtt, és a multikulturális szomszédságukat jó értelemben képesek kialakítani. Nem utolsósorban a tanulmány célja az empirikus vizsgálatokra alapuló jószomszédsági koncepció kidolgozása, illetve az erre építhető, a döntéshozói szinten is felhasználható pozitív gyakorlatok beazonosítása.

Az empirikus munkámat a magyar-szlovák, illetve magyar-szerb határ régióban végeztem³, elsősorban Komáromban (a szlovákiai Komárnóban vagyis Révkomáromban), a kettészakadt határvá-

² Filep Béla: *The Politics of Good Neighbourhood: State, Civil Society and the Enhancement of Cultural Capital in East Central Europe*. London: Routledge. 2016.

³ 2007 és 2011 között több mint 130 interjút készítettem különböző érintettekkel. 2011 óta tovább folytattam a régióban ennek az információknak a megalapozását számos látogatás és beszélgetés keretében.

rosban, és az ugyanúgy határvárosként ismert, az észak-szerbiai Vajdaság Autonóm Tartományban található Szabadkán. Mindkét város kifejezetten multikulturális jellegű és a magyar kisebbség kulturális és politikai központjának számít mindkét országban. Interetnikus kapcsolatokat ebben a környezetben intenzívebben lehetett vizsgálni, mint Szlovákia vagy Szerbia más területein, amelyek kulturálisan kevésbé heterogének. Ezenkívül a magyar kisebbség összehasonlítási alapként is szolgált.

Hasonlóság továbbá mindkét esetben az is, hogy a két város állami hovatartozása az idők folyamán többször is változott. Komárom például 1920-ig a Magyar Királyság része volt, azt követően 1938-ig csehszlovák területen feküdt; 1938 és 1945 között megint Magyarország, attól kezdve egészen 1993-ig megint Csehszlovákia része volt és azóta a város (egyik része) Szlovákiában található. Ami napjainkban Komárom esetében különösen fontos, az az Európai Unióhoz való tartozás, amely lényegesen hozzájárult a magyarországi és szlovákiai határ régiók közötti integrációhoz. A város hétköznapjaiban a kulturális sokszínűség mindenütt jelen van: kétnyelvű utcatalálók, üzletfeliratok és plakátok ugyanúgy a városkép részei, mint sok beszélgetőpartner nyelvi rugalmassága vagy a munkahelyek etnokulturális értelemben vett heterogenitása. Ugyanakkor feszültségek is vannak magyarok és szlovákok között, például, ha a köztereken való szobrok felállításáról van szó vagy ha az állami nyelv- és oktatáspolitikának negatív hatással van a kisebbségekre.

Röviden: Az interetnikus kapcsolatok mind Komáromban, mind Kelet-Közép-Európában összességében véve nagyon összetettek. Ezért empirikus munkámat alapul véve egy viszonylag átfogó jószomszédsági koncepciót dolgoztam ki, amely jelentéstartalmát tekintve ugyan fókuszált, ugyanakkor tükrözi a békés együttélés kérdésének összetettségét is. A következőkben először röviden bemutatom a koncepciót és aztán egy-két olyan példát bocsájtok vitára, amelyek hozzájárulnak a koncepció megértéséhez és illusztrálják a koncepció empirikus alapját.

A jószomszédsági koncepció

Ez a jószomszédsági, multikulturális társadalmakra kidolgozott koncepció Pierre Bourdieu kulturális tőke koncepciójára épül,⁴ amit egy általam „jószomszédsági piramisnak” nevezett ábrán keresztül illusztrálok (lásd az 1. ábrát). E piramis három tőkeformát tartalmaz: az interkulturális tőkét, a kultúrákon átívelő szociális tőkét és a multikulturális tőkét. Az első formát, az interkulturális tőkét, az egyének interkulturális kompetenciájával lehet körülírni: más helyi nyelvek ismerete, kultúrákon átívelő (történelmi) ismeretek és állampolgári nevelés. Amint azt be fogom mutatni, a szociális kohézió erősítéséhez egy multikulturális társadalomban mindhárom tényező kulcsfontosságú, úgy Szlovákiában, mint Szerbiában. A koncepció abból indul ki, hogy az interkulturális tőké hiánya az etnikai (vagy etnicizált) szomszédok közötti kölcsönös megértés, érdeklődés és tisztelet hiányához vezet. Az interkulturális tőke előmozdítása lehetővé teszi az egymás közötti kapcsolatot, elősegíti a kultúrákon átívelő érdeklődést és erősíti a kölcsönös tiszteletet.

A második tőkeforma, amely elengedhetetlen egy multikulturális környezetben, az a kultúrákon átívelő szociális tőke. Ezalatt a kultúrákon átívelő szociális hálózatokat és a kultúrákon átívelő szociális bizalom erősítését értem. Itt Robert Putnam⁵ szociális tőkére vonatkozó, bővített koncepciójára, a „bonding” és „bridging” szociális tőke közötti megkülönböztetésre is hivatkozom. Az utóbbi elemet, a „bridging” szociális tőkét, a jószomszédsági kapcsolatok felépítésében különösen fontosnak tartom. A kultúrákon átívelő („bridging”) szociális tőkét a következő három környezetben lehet generálni és elősegíteni: találkozóhelyeken a mindennapi életben, a kultúrákon átívelő érintkezést és közeledést szolgáló színhelyeken (ezek interkulturális rendezvények és programok, amelyeket azzal

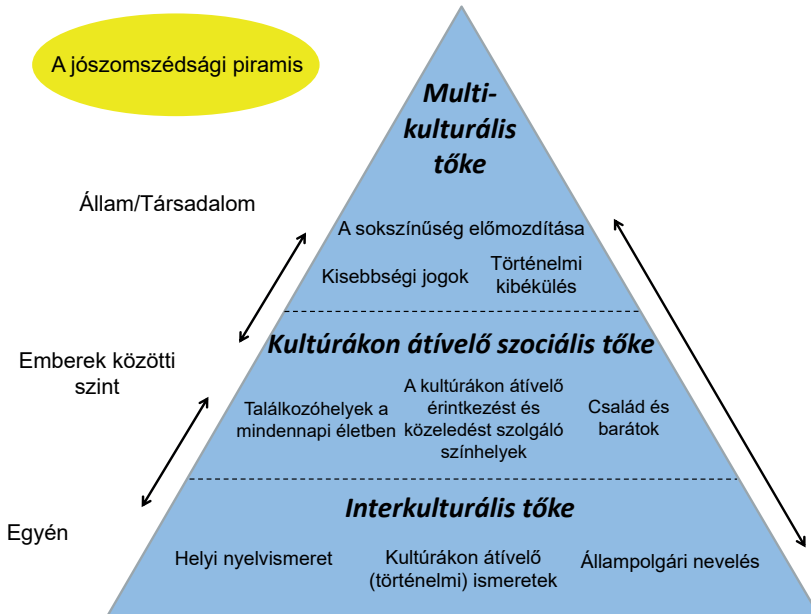
⁴ Bourdieu, Pierre: The forms of capital. In: Richardson, John G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York and London: Greenwood Press. 1986, 241-260.

⁵ Putnam, Robert: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster. 2000.

a céllal hoznak létre, hogy az emberek kultúrákon átívelő tapasztalatokat szerezhessenek) és a családon belüli vagy barátok közötti, kultúrákon átívelő szociális kapcsolatok keretében. A kultúrákon átívelő szociális tőke hiánya etnokulturális szegregációhoz, valamint a többségi és kisebbségi népesség közötti fizikai és mentális határok kialakulásához vezet.

A harmadik tőkeforma, a multikulturális tőke, etnikai (vagy etnicizált) szomszédok közötti kölcsönös tisztelet, elismerés és nagybecsülésként értendő, különösen intézményesített formában is. A multikulturális tőke előmozdítása a következő tényezőkön alapul: a kulturális nemzetek vagy többségi és kisebbségi népességek közötti történelmi kibékülésén, kisebbségi jogok biztosításán és a kulturális sokszínűség különböző csatornákon keresztül elősegítésén, az állami intézményekben, a jogalkotásban, a turizmus vagy a civil társadalom révén. A multikulturális tőke hiánya erősíti a kollektív frusztrációt, diszkriminációhoz vezet és legitimálja az erőltetett asszimilációt vagy a kulturális homogenizációt.

1. ábra: A jószomszédsági piramis.

Interkulturális tőke – a kommunikáció megkönnyítése, a kultúrákon átívelő érdeklődés elősegítése, a kölcsönös tisztelet erősítése

Az egyén interkulturális tőkéje vagy interkulturális kompetenciája egy jószomszédság alapját alkotja. Jellemző, hogy Szlovákiában és Szerbiában sok vita a nyelvpolitika, a nyelvoktatás vagy a kultúralisan és történelmileg terhelt tudás közvetítésével kapcsolatos problémák körül forog. Így például 2008-ban a szerbiai Magyar Nemzeti Tanács (MNT) akkori elnöke a magyar kisebbség szerb többséggel való együttélésében a hiányos nyelvismereteket találta az egyik főproblémának, ami az emberek szociális tőkéjére is hatással bír. Az MNT akkori elnöke így nyilatkozott:

„A vajdasági magyar középiskolás generációnak a szerb nyelvtudása kritikán alulian rossz. Ennek számos társadalmi okozója van, hiszen a 90-es évek legelejétől kialakult egy nagyon erőteljes bizalmatlansági helyzet, a magyarság és a szerbség között és a fiatal generációban ez nagyon erőteljesen jelen van. Szegregálódtak a fiataljaink, ez azt jelenti, hogy nem úgyanazokba a diszkókba járnak a szerb és a magyar gyerekek, nem úgyanazokra a szórakozóhelyekre. Nem ismerik egymás nyelvét ebből kifolyólag, nem kommunikálnak, barátságok nem alakulnak ki.”⁶

A vajdasági magyar fiatalok hiányos szerb nyelvismerete vagy a szlovákiai magyaroknak a szlovák nyelv okozta nehézségek számos okra vezethetők vissza. Kisebbségi szervezetek, mint például a magyar kisebbségi pedagógusok egyesületei vagy szövetségei azt bírálják, hogy a többségi nyelv oktatása a kisebbségi diákok számára úgy történik, mintha az anyanyelvük lenne, azaz a tanterv nem a kisebbség igényeihez igazodik. Például a nyelvtanra és az irodalomra több hangsúlyt fektetnek, mint a mindennapi kommunikációra. Így többek között nem veszik figyelembe a helyi adottságokat annak ellenére, hogy az adott kisebbség tagjai különböző mérték-

⁶ Idézet az MNT elnökével folytatott saját készítésű 2008-as interjúból.

ben kerülnek kapcsolatba a többségi nyelvvel és ezért nem azonos előismeretekkel rendelkeznek, amikor iskolába kezdenek járni.

A magyar kisebbség nyelvoktatással kapcsolatos kritikája mind Szlovákiában, mind Szerbiában sok éven át politikai ellenállással szembesült és a körülmények, illetve a kormányok politikai színezetének függvényében egyszer javultak, máskor romlottak. A Magyar Nemzeti Tanács Szerbiában, mint civil társadalmi szervezet a nyelvtudást kulcsfontosságú problémának tekinti és mivel a szerb politika a magyarság követeléseit nem vette figyelembe, az MNT már 2008-ban olyan programot kezdeményezett, amely szerb tanfolyamokat nyújtott vajdasági magyar középiskolások számára a szerb nyelvtudásuk javítására, vagyis az interkulturális tőkékük erősítésére. A program azóta is arra törekszik, hogy enyhítse az iskolai oktatásban fellelhető hiányokat, ahogy azt a következő idézet is magyarázza:

„A képzési programnak, a hivatalos középiskolai szerb nyelvi programtól eltérően, kevésbé kell koncentrálnia az irodalmi vonatkozású tananyagra, hanem (...) elsősorban a színvonalas szakmai és mindennapi konverziós ismeretek elsajátítását kell megcéloznia – ezzel szolgálva a projektum fő célkitűzését, a továbbtanulást és a munkaerőpiacon való érvényesülést.”⁷

Ezeket a tanfolyamokat kezdetben csak középiskolásoknak tervezték. A kínálatot az évek folyamán bővítették, időközben vajdasági magyar egyetemisták vagy vajdasági magyar diákok, akik külföldön tanulnak (elsősorban Magyarországon), is profitálhatnak ezekből a tanfolyamokból.⁸

Habár kétségtelen, hogy vannak problémák a magyar kisebbség tagjainak szerb vagy szlovák nyelvtudásával kapcsolatban, az is megállapítható, hogy a kisebbség tagjai általában beszélik a több-

⁷ Magyar Nemzeti Tanács: A III. és IV. osztályos középiskolások szerb nyelvi felzárkóztató képzésére vonatkozó koncepció. 2008.

⁸ Magyar Nemzeti Tanács: Intenzív szerb nyelvi tanfolyamok. 2014. Letöltés helye: www.mntosztondij.org.rs; letöltés ideje: 2015.08.25.

ség nyelvét. De mivel egy jószomszédság viszonyosságon alapul, az ember azt várná, hogy a többségi népesség is beszéli a kisebbségi nyelvet. Szlovákiában és Szerbiában ez viszont sokszor nem valósul meg a gyakorlatban. Vannak kivételek, elsősorban olyan helységeken vagy városokban, mint Komárom (a szlovákiai Komárno), ahol a magyar kisebbség többségben van és a szlovákok többnyire beszélnek magyarul. Az ő magyar nyelvtudásuk viszont nem az iskolai nyelvoktatásnak köszönhető, mert a kisebbségi nyelvet nem tanítják olyan iskolákban, ahol szlovák a tannyelv. A magyar nyelvtudásuk inkább a mindennapi, kétnyelvű kommunikációra vagy valakinek a családi hátterére vezethető vissza, mert esetleg vegyes (kétnyelvű) házasságba született.

Szlovákiában a kisebbségi nyelveknek egy megfelelő tantárgy keretében történő oktatása a többség számára nem szerepel a politika napirendjén. A Vajdaságban viszont van néha erre hajlandóság. Szabadkán például szerb iskolákban a magyar nyelv szabadon választható tantárgy. A volt Jugoszláviában az ún. környezetnyelv (*nematernij jezik*) megtanulása még kötelező volt, 1992-ben ezt a szabályozást megszüntették. Azaz 1992 előtt Szabadkán például a magyarok szerbül (annak idején még szerbhórvátul) tanultak, a szerbek pedig magyarul. 1992-ben viszont a magyar nyelv, mint kötelező tantárgy megszűnt a szerb iskolákban és azóta már csak fakultatív tantárgy.⁹

2004 óta viszont a Vajdaság Autonóm Tartomány, községek és civil társadalmi szervezetek részéről voltak fáradozások az iránt, hogy újra bevezessék és támogassák a magyar nyelvet, mint kötelező tantárgyat szerb iskolákban. 2004-ben például a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság azzal a kéréssel fordult a köztársasági minisztériumhoz Belgrádban¹⁰, hogy vezessék újra be a magyar nyelvet, mint kötelező tantárgyat szerb iskolákban. A Magyar Nemzeti Tanács 2010-ben ennek a követelésnek nyoma-

⁹ Miklós Hajnalka: Fakultatív vagy választható tantárgy? *Magyar Szó*, 2008.11.07. Letöltés helye: www.magjarszo.rs; letöltés ideje: 2015.08.25.

¹⁰ Környezetnyelv és diszkrimináció. *Magyar Szó*, 2005.10.27. Letöltés helye: www.magjarszo.rs; letöltés ideje: 2015.08.25.

téket adott egy stratégiai dokumentumban¹¹ és a Vajdasági Pedagógiai Intézet tantervet dolgozott ki a magyar, mint idegen nyelv tanításához szerb iskolákban. Végül 2012-ben a szabadkai helyi önkormányzat fordult az oktatási minisztériumhoz Belgrádban és a magyar, mint kötelező tantárgy szerb iskolákban való bevezetését követelte. Úgy vélték, hogy nem kötelező tantárgyként nem elegendő. Ljubica Kiselički, annak idején a szabadkai polgármester oktatási és kulturális ügyekkel megbízott tanácsosa 2012-ben egy interjúban a következőket nyilatkozta:

„Megismételtük kérelmünket, mert a környezet nyelvének elsajátítása egyúttal toleranciára és együttélésre nevel. Diákjaink az iskolafolyosón és az edzéseken angolul társalognak egymással, mert nem tudnak magyarul, vagy szerbül. Ez azt jelenti, hogy nem értik meg egymást és nem érzik közelállónak egymást.”¹²

A központi kormány Belgrádban eddig nem tett eleget ennek a követelésnek. A különböző, állami és civil társadalmi szereplők elkötelezettsége egy kisebbségi nyelv, mint kötelező tantárgy szerb iskolákban való bevezetésére viszont azt mutatja, hogy a Vajdaságban van igény az interkulturális tőke erősítésére és hogy ez kölcsönösségen alapul.

Egy második kulcsfontosságú terület az interkulturális tőke erősítésére a kultúrákon átívelő (történelmi) ismeretek. Amint azt a bevezetőben említettem, a másokról alkotott negatív képek nagyon elterjedtek Kelet-Közép-Európában. Ez sokszor azzal függ össze, hogy a különböző társadalmi csoportok egymásról nem sokat tudnak és ha igen, akkor a szelektív tudás leginkább negatív. A negatív, másokról alkotott képek, amelyek Közép-Kelet-Európában sokszor a történelmileg ellenséges magatartásból táplálkoznak, egyrészt a nyilvános megnyilatkozásokban, másrészt az iskolai oktatáson ke-

¹¹ Magyar Nemzeti Tanács: Oktatásfejlesztési Stratégia 2010-2016. 2010. Letöltés helye: www.mnt.org.rs; letöltés ideje: 2015.08.25.

¹² A magyar nyelv, mint kötelező tantárgy? *Vajdaság.Ma*, 2012.01.23. Letöltés helye: www.vajma.info; letöltés ideje: 2019.05.31.

resztül alakulnak ki.¹³

A Vajdaságban a tartományi kormány 2005 óta egy *Tolerancia* nevű programmal próbál ezzel az antagonizmussal szembeszállni.¹⁴ A *Tolerancia* program különböző projektekből áll, többek között egy középiskolásokra szabott TV kvízből – *Koliko se poznajemo* (Mennyire ismerjük egymást?) néven. A kvíz lényege az, hogy a középiskolások a Vajdaságról szerzett multikulturális tudásukat bemutathassák. Ennek alapjául egy olyan történelemlékönyv szolgál, ami a vajdasági régió multikulturális történelmét írja le és különböző szempontokat vesz figyelembe. Nem egy nemzeti, hanem egy többnemzeti történelmet közvetít. Tiszteletben tartja például történelmi események és személyiségek kiegyensúlyozott bemutatását, ezenfelül a könyv többnyelvű elemeket is tartalmaz: helységnevek, személyiségek és irodalmi művek neveit két vagy három nyelven említi. A „nemzeti” történelemlékönyvekkel ellentétben, e könyv célja tehát az, hogy a fiatalok körében növelje a kulturális sokszínűséggel kapcsolatos tudatosságot.¹⁵ A könyv bevezetőjében a szerzők a következőt állapítják meg:

„Hisszük, hogy ha az olvasó elmélyed a mai Vajdaság területén élő nemzetek történelmének rövid összefoglalójában, a történelmi példák-ból leszűrheti a jövőre is érvényes tanulságot, amely így foglalható össze: az itteni népek további együttélése a tolerancia, az együttműködés és a kölcsönös megbecsülés szellemében képzelhető el. Ha jobban megismerjük egymást, nemesebbé, gazdagabbá tesz bennünket a térség kulturális és történelmi hagyatéka. Az eltérő kultúrák és nyelvek

¹³ Filep Béla és Wastl-Walter, Doris: (Re)Constructing the difference: Hungarian and Romanian identity in Transylvania. In: Győri, Róbert és Hajdú, Zoltán (eds.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó. 2006, 214-235.

¹⁴ Vajdaság Autonóm Tartomány Kormánya: A multikulturalizmus és a tolerancia érvényesítése. 2019.06.04. Letöltés helye: www.puma.vojvodina.gov.rs; letöltés ideje: 2019.06.24.

¹⁵ Filep Béla: *Annäherung in Ostmitteleuropa jenseits der Klischees*. In: *Neue Zürcher Zeitung* 2014, 109, 6.

alapos ismerete, a másság elfogadása olyan harmóniát eredményez, amely mindannyiunk számára csak jót hozhat."¹⁶

Kultúrákon átívelő szociális tőke – az interkulturális találkozások, a kultúrákon átívelő tapasztalatok és szociális hálózatok előmozdítása

Az interkulturális tőke egyedül nem elég ahhoz, hogy jószomszédságról beszélhessünk - az egyén interkulturális tőkét először is emberek közötti szinten kell tesztelni. Legjobb esetben ezek a találkozások és kapcsolatok erősítik az egyének kultúrákon átívelő szociális tőkét. Ahogy azt a jószomszédsági piramis ábrázolja, három környezet van, ahol kultúrákon átívelő szociális tőke megteremthető: találkozóhelyeken a mindennapi életben, a kultúrákon átívelő érintkezést és közeledést szolgáló színhelyeken, valamint a családon belüli vagy barátok közötti kapcsolatok keretében. Itt csak egyes kihívásokat és megoldásokat vázolok fel, amelyeket a könyvemben részletesen kifejték.¹⁷

A mindennapi életben különböző találkozóhelyek léteznek: egyesek inkább, mások kevésbé intézményesítettek. Gyerekeknek és fiatalokéknak az iskola egy kézenfekvő találkozási és érintkezési hely. Szlovákiában és Szerbiában a többségi és kisebbségi népesség közötti kapcsolatokra nézve ez viszont csak kis mértékben bizonyul igaznak. Mindkét állam egy szegmentált iskolarendszert alkalmaz, azaz a tanítás vagy a többségi vagy a kisebbségi nyelven történik. Magyar iskolákba (ahol magyar a tannelyv) majdnem kizárólagosan magyar anyanyelvű gyerekek járnak. Kultúrákon átívelő kapcsolatok legfeljebb szlovák vagy szerb iskolákban létesülnek, ahol vannak magyar anyanyelvű diákok is. Az iskola választása sokszor korán megszabja, hogy a fiatalok milyen, illetve

¹⁶ Grlica, Mirko (ed.): *Ismerjük meg egymást!* Újvidék: Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa. Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság, 2008.

¹⁷ Filep 2016, *i.m.*

melyik (baráti) körben fognak a jövőben is mozogni – a szegmentált iskolarendszer miatt a szegregáció, vagyis a *bonding* szociális tőke valószínűsége, a „*bridging*” szociális tőke helyett – viszonylag nagy.

Más találkozóhelyek, mint például sport- vagy kultúregyesületek viszont hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kultúrákon átívelő kapcsolatok létesülhessenek. Komáromban ezt a szerepet a helyi focicsapat tölti be, Szabadkán például a *Fokus Foundation* kulturális egyesület. Utóbbi egyfajta ellenképnek tartja magát azokkal a számos egyesületekkel szemben, akik a „nemzeti” népzene vagy a „nemzeti” néptáncot (és ezzel „*bonding*” szociális tőkét) ápolnak. „Az emberek hozzá vannak szokva ahhoz, hogy a kultúrát nemzeti mintázatban látják. Mi viszont nyitottak vagyunk különböző nemzetiségű fiatal művészek iránt, akik becsülik az urbánus, modern, korunkbeli művészetet”, mondja a *Fokus Foundation* egyik tagja a vele folytatott saját interjú során. A kultúrákon átívelő kapcsolatok sokszor a munkahelyen is létrejönnek, elsősorban a közigazgatásban.

A mindennapi találkozóhelyeken kívül olyan kulturális rendezvények is fontos szerepet játszanak a szomszédok közötti közeledésben, amelyeket explicit interkulturális rendezvénynek vagy programnak szerveztek. Komáromban például évente megrendezik a Komáromi Napokat, egy hosszú hagyománnyal rendelkező eseményt, ami a Duna mindkét oldalán, a magyar-szlovák határon zajlik. Ez a fesztivál magyarokat és szlovákokat egyformán vonza a városba, amit a rendezvény programja is tükröz. A szlovák oldalon található város, mint egyik szervező például figyelembe veszi azt, hogy mindkét nyelven előadó együtteseket hívnak meg a rendezvényre. Az interkulturális programok még fókuszáltabbak. A már említett, a Vajdasági Tartományi Kormány által szervezett *Tolerancia* programot nem csak azért hozták létre, hogy kultúrákon átívelő ismereteket közvetítsenek, hanem azért is, hogy elősegítsék a fiatalok közötti interkulturális érintkezést. A TV kvíz vagy sportesemények keretében (mint például a *Tolerancia Kupa*) a közeledés és a kultúrákon átívelő bizalom fejlesztése játékos módon megy végbe.

A kultúrákon átívelő szociális tőke a legintenzívebben a csalá-

don belül vagy a baráti körben erősíthető. Mindkét általam vizsgált határrégióban gyakori a vegyes házasság. Ezek igazán tökéletes példának tűnnek az interkulturális közeledés és az etnikulturális szegregáció leküzdése érdekében. Így például egy komáromi magyar ajkú interjúalany, aki vegyes házasságban él, a következőt nyilatkozta: *„Vegyes házasságok szerintem szerves részei az egésznek, ez egy vegyes nemzetiségű terület.”* De vannak szkeptikus vélemények is, elsősorban a kisebbségek körében. A komáromi magyar gimnázium igazgatója például azt mondta: *„Az a gond a vegyes házasságokkal magyarok szemszögéből, hogy aki vegyes házasságba születik, gyerek, az már szlovák iskolába jár, s az valószínűleg akkor átcsapódik a másik oldalra.”* Az ember hajlamos arra következtetni, hogy vegyes vagy interkulturális házasságok éppenséggel a szegregáció ellenségei, de egyúttal az asszimiláció barátai is. A vegyes házasságra, mint feltételre tekinteni egy jószomszédságban ezért talán nem lenne célszerű. Multikulturális társadalmakban inkább normalitásként és nyereségként kell értelmezni mivel a kultúrákon átívelő szociális tőkét erősíti. Ugyanez érvényes a kultúrákon átívelő baráti körökre, holott ezek talán valamivel kevésbé kötelező jelleggel bírnak, mint a család és ezért lehetőleg a jószomszédság valódi hajtóerői.

Multikulturális tőke – a kölcsönös tisztelet, elismerés és nagyra- becsülés hordozója

A multikulturális tőke a harmadik tőkeforma, amelynek létezése a multikulturális társadalmakban jószomszédsági kapcsolatok feltétele. Még, ha különböző etnikulturális hovatartozású emberek rendelkeznek is interkulturális és kultúrákon átívelő szociális tőkével, az nem garancia a jószomszédságra, ha a szomszédok nem tisztelik, nem ismerik el és nem becsülik egymást. Kölcsönös tisztelet, elismerés és nagyrabecsülés multikulturális tulajdonságok, amelyek mind az emberek közötti mind intézményi szinten valósulnak meg nyilatkozatok, törvények vagy szimbolikus gesztusok formájában. Az emberek közötti dimenziót már megvitattam, a következőkben

az állami és társadalmi szintről lesz szó.

A történelmi kibékülés az első lépés a multikulturális tőke előmozdításában, lényegében véve egy multikulturális társadalomban tisztázza a szomszédok közötti kapcsolatot. A történelmi kibékülés saját vétkeink illetve a saját (elképzelt) közösségünk által a múltban elkövetett bűntettek elismerésének az eredménye. A kibékülésre való készség azt erősíti meg, hogy valaki hajlandó a megbánásra és a bocsánatkérésre, valamint tiszteletet és elismerést közvetít a szomszéd(ok) felé, amelyek bűntett áldozatai lettek. Egyúttal a bűnt elkövető csoport iránti megbocsátásra való hajlamot is bizonyítja. Kisebbségi jogok biztosítása a következő multikulturális érték, mivel megerősíti a jogi és politikai keretfeltételek biztosítása iránti akaratot, amik egy társadalom multikulturális arcukat bizonyítják, azaz egy állam, amelyik elismeri bizonyos, etnokulturális kisebbségeknek nyújtott jogok védelmét, végül is tiszteletet és a területén létező kulturális sokszínűség elismerését közvetíti. A harmadik és utolsó aspektus, a sokszínűség előmozdítása, meghaladja a multikulturalitás elfogadását. A kulturális sokszínűség elősegítése többféle politikákkal és csatornákon keresztül, a társadalom tudatos kulturális gazdagságának nagybecsülését mutatja és igazolja, hogy létezik egy a multikulturális tőke előmozdítása iránti érdek. A következőkben csak két példát fogok közelebbről megvilágítani, melyek a kibékülést helyezik előtérbe.

A történelmi kibékülés egy összetett folyamat. Green három lépést határoz meg.¹⁸ Az első helyen a bűnösség elismerése és a bocsánatkérés áll. Egy második lépésben következik a kötelezettségvállalás és egy megbékélési gesztus vagy intézkedés. Utolsó lépésként az érintettek közösen a jövőbeli egymással való kölcsönös bánásmódot határozzák meg. Ezt a sorrendet a gyakorlatban nem mindig tartják be; fontosabb az, hogy a szomszédok megteszik a különböző lépéseket. Magyarország és Szerbia között például a második világ-

¹⁸ Green, Paula: Reconciliation and forgiveness in divided societies: a path of courage, compassion and commitment. In: Kalayjian, Ani és Paloutzian, Raymond F. (eds.): *Forgiveness and Reconciliation. Psychological Pathways to Conflict Transformation and Peace Building*. Heidelberg: Springer. 2009, 251-268.

háború idején történt kölcsönös mészárlások terhelik a két ország közötti viszonyt. Konkrétan a magyar hadsereg által 1942-ben szerbekkel és zsidókkal szemben elkövetett bűncselekményről, illetve a jugoszláv partizánok által 1944/45-ben a vajdasági magyarokkal szemben elkövetett vérengzésről van szó. A kibékülés ebben az esetben tulajdonképpen már 1943-ban megkezdődött, amikor Magyarországon a magyar hadsereg egyes tisztjeit az 1942-ben elkövetett bűncselekmények miatt elítélték (megtorló igazságszolgáltatás, 2. lépés: megbékélési gesztus). A kommunista időkben mindkét oldal halgatott a témáról és még a 1990-es években is Szerbiában tabúnak számítottak Titó partizánjainak a vérengzései.

Ez elsősorban a vajdasági magyar népesség számára volt teher, akinek a hozzátartozóit 1944/45-ben meggyilkolták. Csak 2010-ben alakult egy vegyes magyar-szerb tudományos bizottság, amely vizsgálja a 1944/45-ös mészárlásokat (megint 2. lépés: megbékélési gesztus). A kibékülési folyamat első lépéséhez 2013-ban került sor, június 21-én amikor a szerb parlament nyilatkozatban ítélte el az 1944/45-ös bűncselekményeket.¹⁹ Öt nappal később, június 26-án, Áder János Magyarország Köztársasági Elnöke bocsánatot kért a szerb parlamentben az 1942-ben a magyar hadsereg által elkövetett bűncselekményekért. Ugyanaz nap Áder és Tomislav Nikolić szerb elnök Csurog faluban a II. világháborús magyar és szerb áldozatoknak emlékhelyeket avattak fel (3. lépés: szimbolikus kárpótlás).

¹⁹ National Assembly of the Republic of Serbia: Sixth Extraordinary Session of the National Assembly of the Republic of Serbia in 2013. 2013.06.21. Letöltés helye: www.parlament.gov.rs; letöltés ideje: 2019.06.24.

2. ábra: A szlovák *týždeň* nevű hetilap 2013. májusban megjelent kiadása, szlovák nyelvű első oldallal és magyar nyelvű hátsó oldallal.

A kibékülés viszont a civil társadalmon vagy a sajtón keresztül is történhet, ahogy az például Szlovákiában történt 2013-ban. Štefan Hríb, a szlovák *týždeň* nevű hetilap főszerkesztője májusban egy olyan számot adott ki,²⁰ amelynek az első oldala szlovák nyelven, a hátsó oldala pedig magyar nyelven jelent meg. A szlovák nyelvű első oldal gróf Apponyi Albert képét mutatja, akire a szlovákok, mint a 19. századi magyarosítás és a Magyar Királyságban történt diszkriminációjuk szimbólumára tekintenek. A szövegben az áll: „Bocsánat, szlovákok! Elismert magyar politikus levele Štefan Hríbnek.” Surján Lászlóról van szó, aki annak idején európai parlamenti képviselő volt és a Charta XXI mozgalomával Kelet-Közép-Európában igyekezett elősegíteni a nemzetek közötti kibékülést. A magyar nyelvű hátsó oldalon Edvard Beneš képe látható, az akkori cseh-szlovák elnök, aki a II. világháború végén a németek és magyarok

²⁰ Týždeň: 21. szám, 2013.05.20. Letöltés helye: www.tyzden.sk; letöltés ideje: 2019.06.24.

Csehszlovákiából való deportálását elrendelte. A szövegben az áll: „*Bocsánat, magyarok! Elismert szlovák főszerkesztő levele Surján Lászlónak*”, amit Štefan Hríb írt. A szövegükben mindketten a szlovákok és magyarok kibékülése mellett nyilatkoztak. Bár ilyen akciók még mindig ritkán fordulnak elő, de szimbolikus értékkel bírnak. Kis bátorság is kell ahhoz, hogy az ember elkötelezze magát a magyarok és szlovákok kibéküléséért, írja Hríb egy 2013-ban megjelent esszéjében.²¹ A politikában csak feltételesen reménykedik és szerinte a civil társadalom kötelessége lépni – úgy ahogyan ő is cselekedetével példát akart mutatni.

Konklúzió

E cikk egy Kelet-Közép-Európa multikulturális társadalmaira szabott jószomszédsági koncepciót mutat be és példák alapján konkrét politikákat és azok megvalósítását vázolja. Elvben a koncepció aspektusait külön is figyelembe lehet venni. Jószomszédsági kapcsolatok felépítéséhez viszont szükségszerű minden aspektus figyelembevétele. Nem utolsósorban azért is, mivel az interkulturális tőke, a kultúrákon átívelő szociális tőke és a multikulturális tőke egymástól függenek és együttműködnek. A kultúrákon átívelő történelmi ismeretek (interkulturális tőke), amit a Vajdaság multikulturális történelemkönyvében közvetítenek, szorosan összefügg a TV kvízzel és a középiskolások részvételével (kultúrákon átívelő szociális tőke). Egyúttal a projekt a Vajdaságban élő etnokulturális csoportok közötti, történelmi kibékülés üzenetét is hordozza (multikulturális tőke). A helyi nyelvek megtanulása (interkulturális tőke), a kultúrákon átívelő kapcsolatok előmozdítása (kultúrákon átívelő szociális tőke) és a kisebbségi jogok biztosítása vagy a kulturális sokszínűség előmozdítása (multikulturális tőke) között is lehet összefüggést találni. Ezek együttműködése alakítja a jószomszédságot.

²¹ Hríb, Štefan: What are the major problems between contemporary Hungary and Slovakia? In: Kotolácsi Mikóczi, Ilona (ed.): *Reconciliation – the Central European Road to a Prosperous Future*. Budapest/Brüsszel: Charta XXI Association. 2013, 58-63.